

Seleucia

Sayı XI - 2021

Olba Kazısı Serisi

Seleucia XI

Olba Kazısı Serisi

Seleucia, uluslararası hakemli dergidir ve her yıl Mayıs ayında bir sayı olarak basılır. Yollanan çalışmalar, belirtilen yazım kurallarına uygunsuz yayınlanmaz, çalışması yayınlanan her yazar, çalışmanın baskı olarak yayınlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını Seleucia yayınına devretmiş sayılır. Seleucia kopya edilemez ancak dipnot referans gösterilerek yayınlarda kullanılabilir.

Seleucia Dergisi, Sayı IV - 2014'den itibaren ULAKBİM'de taranmaktadır.

Editörler

Emel Erten
Diane Favro
Fikret Yegül
Murat Özyıldırım (Baş Editör)

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Halit Çal
Prof. Dr. Çiğdem Dürüşken
Prof. Dr. Efrumiye Ertekin
Prof. Dr. Emel Erten
Prof. Dr. Diane Favro
Prof. Dr. Turhan Kaçar
Prof. Dr. Sedef Çokay Kepçe
Prof. Dr. Gülgün Köroğlu
Prof. Dr. Erendiz Özbayoğlu
Prof. Dr. Harun Taşkiran
Prof. Dr. Ceren Ünal
Prof. Dr. Fikret K. Yegül
Doç. Dr. Merih Ereğ
Doç. Dr. Deniz Kaplan
Doç. Dr. Fikret Özbay
Doç. Dr. Sema Sandalcı
Doç. Dr. Figen Çevirici Coşkun
Doç. Dr. Muammer Ulutürk
Dr. Öğr. Üyesi Safiye Aydın
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Murat Özgen
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Yeğin
Dr. Vujadin Ivanisević

Seleucia
Olba Kazısı Serisi
Sayı: 11

ISSN: 2148-4120

Kapak Tasarımı

Tuna Akçay

Yazışma Adresi

Öğr. Gör. Dr. Murat Özyıldırım
Mersin Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü, Çiftlikköy Kampüsü, 33343,
Mersin - Türkiye
Tel: 00 90 324 361 00 01 - 4735
E-posta: muratozyildirim@mersin.edu.tr

Yayın Adı: Seleucia (Dergi)

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın

Yayın Şekli: Yıllık - Türkçe

Yayın Sahibi: Bilgin Kültür Sanat Org. Yay. Bas.

Dağ. Paz. Gıd. İnş. San ve Tic. Ltd. Şti. adına
Engin Devrez

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Engin Devrez

Yayının İdare Adresi: Bilgin Kültür Sanat Şti. Ltd.

Selanik 2 Cad. 68/4 Kızılay - Ankara

Tel: 0312 419 85 67

Sertifika no: 20193

www.bilginkultursanat.com

e-mail: bilginkultursanat@gmail.com

Baskı

Parkur Form Ofset Matbaacılık
Merkez San. Sit. 1341. Cad. No: 45
İvedik OSB, Yenimahalle - Ankara
Sertifika No: 42235

Dağıtım

Bilgin Kültür Sanat Şti. Ltd.
Selanik 2 Cad. 68/4 Kızılay - Ankara
Tel: 0312 419 85 67

Seleucia | Sayı 11 | Mayıs 2021

Building-in Time: The Complicated
Lives of Roman Civic Structures in
Asia Minor

*Zaman İçinde İnşaat: Küçük Asya'daki
Roma Kentsel Yapılarının Karmaşık
Yaşamları*

Diane Favro

11

Kazı Verileri Işığında Olba'nın Erken
Yerleşim Tarihi

*The Early Settlement at Olba in Light of
Evidence from Olba Excavations*

Emel Erten

33

Victoria & Albert Museum'dan Sardes'e
Uzanan Bir Yanlış Anlama

*A Misunderstanding from the Victoria &
Albert Museum to Sardis*

Fikret K. Yegül

49

Gökçeada Uğurlu-Zeytinlik
Yerleşmesinin Kalkolitik Dönem

Hane Organizasyonu: Bileşik Bir Yapı
Kompleksi Örneği

*Chalcolithic Household Organization of
Gökçeada Uğurlu-Zeytinlik
Settlement: An Example of a Compound
Building Complex*

Erkan Gürçal - Burçin Erdoğan

67

Boncuklu Höyükte Deneysel Kerpiç Ev
Yapımı ve Taban Sıvası Uygulamaları
Üzerine Bazı Gözlemler

*Some Observations on Building an
Experimental Mud-Brick House and
Plaster Floor Implementation at Boncuklu
Höyük*

Gökhan Mustafaoğlu

89

Ankara'dan Isis ve Harpokrates Betimli

Sihirli Yüzük Taşları ve Amuletler
*Magical Gems and Amulets with Isis and
Harpokrates from Ankara*

Melih Aslan - Yavuz YeğİN

113

Olba Kazıları Late Roman 1
Amphoraları ve Arkeometri Sonuçlarının
Değerlendirilmesi

*Evaluation and Archaeometric Results
of Late Roman Amphorae 1 from Olba
Excavations*

Safiye Aydın - Erkan Alkaç -

Murat Eroğlu - Yusuf K. Kadioğlu

137

Olba'da Hıristiyanlığın İlk İbadethanesi:
"Mağara - Kilise"

*The First Sanctuary of Christianity in
Olba: Cave-Church*

Murat Özyıldırım - Yavuz YeğİN

175

Olba Su Kemerı
Cavidan Yegül Erten
Kağıt Üzerine Çini Mürekkebi Eskiz

IN MEMORIAM
CAVIDAN YEGÜL ERTEN
(1933-2020)

PRAEFATIO

Dünyanın Covid-19 salgını ile mücadele ettiği zamanlar yaşamaktayız. Bu koşullar altında, her ne kadar kaybettiklerimizin acısı ve kısıtlanan hayatlarımız bizleri olumsuz yönde etkilese de, bilimsel çalışmalarımızı sürdürüyoruz. Değerli meslektaşlarımızın katkılarıyla Seleucia'nın XI. sayısını sizlere yine zengin bir içerikle sunuyoruz.

Bu sayıda, her zaman olduğu gibi, Olba ile ilgili çalışmalara yer verdik. Kentin en erken arkeolojik verilerinin değerlendirildiği makalenin sadece Olba için değil, bölge arkeolojisi bakımından yankı uyandıracağını düşünmekteyiz. Olba Geç Roma seramik amphora örneklerinin incelendiği çalışma da özgün içeriğiyle ilgi çekici olacaktır. Olba'da yıllar önce saptanan Mağara Kilise ile ilgili değerlendirme, bölgenin Erken Hıristiyanlık Dönemi arkeolojisi bakımından aydınlatıcı niteliktedir.

Elbette ki, Seleucia'nın XI. sayısı sadece Olba çalışmaları ile kısıtlı kalmamakta; arkeoloji dünyası için ilgi çekici ve önemli başka makaleler de yer almaktadır. Bunlardan ikisi, prehistorya çalışmalarından oluşmakta; bir diğeri ise yüzük taşlarını ve amuletleri konu almaktadır. Küçük Asya'daki Roma mimarisinin ilgi çekici bir yönünü tanıtan bir başka makale, zaman içinde kentlerdeki anıtsal binaların sürdürdükleri hayatın detaylarını bize yansıtmaktadır.

Anadolu'daki eski çağ yerleşim merkezlerinin sundukları tarihsel ve doğal dokunun 19. yüzyılda Batılı gezginlerin ve ressamların ilgisini çekmekte olduğunun güzel bir örneği, Sardes Artemis Tapınağı'na ait resimlerdir. Bunların Londra'daki Victoria and Albert Museum'da bulunan iki örneğini ayrıntılı olarak inceleyen ve müze-arkeoloji disiplinlerinin ilişkilerini sorgulayan makalenin ilginizi çekeceğinden kuşquamuz yoktur.

Bu sayıda sizlere duyurmak istediğimiz bir haber, Olba Kazıları Başkanlığı'nın Ardahan Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Yavuz Yeğîn'e devredilmiş olmasıdır. Olba'daki arkeolojik araştırma ve kazılarda 2001 yılından beri başkanlık görevini üstlenen Prof. Dr. Emel Erten'den sonra, Dr. Yavuz Yeğîn'in de başarılı olacağına inancımız tamdır. Uzun zamandır Olba ailesinin bir bireyi olan Dr. Yavuz Yeğîn'e en iyi dileklerimizi sunuyoruz.

Covid-19 salgınının bizlerden aldığı nice can içinde çok değerli bir yakınımızın da bulunmasından dolayı kederliyiz. Kazımızın ambleminin yaratıcısı, resimleriyle çok sayıda arkeolojik kitaba değer katan, nice arkeoloji tezinin çizimlerini yapan, tablolarında ören yerlerine yer veren Ressam Cavidan Yegül Erten'i 2020 yılında yitirdik. Onun aziz hatırası önünde saygıyla eğiliyoruz.

Editörler:

Prof. Dr. Emel Erten

Prof. Dr. Diane Favro

Prof. Dr. Fikret Yegül

Öğr. Gör. Dr. Murat Özyıldırım

PREFACE

Despite struggling with Covid-19 that continues to threaten the world and the limitations imposed by the pandemic, we managed to continue our scientific research and are pleased to present the new issue of Seleucia with contributions of our colleagues,

This volume contains a couple of articles on Olba such as the one on the earliest archaeological evidence from the site that will be interesting not only for the settlement history of the site but for the whole region. Another study on the Late Roman amphorae from Olba will attract attention of scholars working on pottery. The evaluation of the cave church which was discovered in Olba many years ago will be of particular importance for the history of early Christianity in the region.

“Seleucia” is not limited to the articles on Olba: Studies on different fields of archaeology and various regions are part of the eleventh issue; such as two articles on prehistory, one article on ring stones and amulets and another on Roman architecture in Anatolia with a very interesting approach to the changes during the lives of the civic buildings.

The interest of early travelers and artists in the historical and natural texture of ancient sites and monuments has always been an intriguing subject for Anatolian archaeology. The careful study of two watercolors of the Temple of Artemis at Sardis in the Victoria and Albert Museum in London asks timely questions to museum-archaeology relationships. We believe it will be of major interest to our readers.

An event we would like to announce is the transfer of the direction of Olba excavations from the former director Prof. Dr. Emel Erten to Dr. Yavuz Yeğin of Ardahan University. We wish success to Dr. Yavuz Yeğin who has been a member of Olba family for a long time.

Cavidan Yegül Erten, who contributed to many archaeological books and dissertations with her drawings and paintings as well as being the creator of the logo of the Olba excavations, an artist with an interest in archaeological sites that was reflected in her paintings, passed away during the pandemic of 2020. We will always remember her with love and respect.

Editors:

Prof. Dr. Emel Erten

Prof. Dr. Diane Favro

Prof. Dr. Fikret Yegül

Öğr. Gör. Dr. Murat Özyıldırım

Olba Kazısı Serisi

Seleucia

Makale Başvuru Kuralları

Seleucia, Olba Kazısı yayını olarak yılda bir sayı yayınlanır. Yayınlanması istenen makalelerin en geç Şubat ayında gönderilmiş olması gerekmektedir. Seleucia, arkeoloji, eski çağ dilleri ve kültürleri, eski çağ tarihi, sanat tarihi konularında yazılan, daha önce yayınlanmayan yalnızca Türkçe, İngilizce çalışmaları ve kitap tanıtımlarını yayınlar.

Yazım Kuralları

Makaleler, Times New Roman yazı karakterinde, word dosyasında, başlık 12 punto baş harfleri büyük harf, metin ve kaynakça 10 punto, dipnotlar 9 punto ile yazılmalıdır. Sayfa sayısı, kaynakça dâhil en çok on sayfa olmalıdır. Müze, kazı, yüzey araştırması malzemelerinin yayın izinleri, makale ile birlikte yollanmalıdır. Kitap tanıtımları, üç sayfayı geçmemelidir. Çalışmada ara başlık varsa bold ve küçük harflerle yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce özetler, makale adının altında, 9 punto, iki yüz sözcüğü geçmemelidir. Özetlerin altında İngilizce ve Türkçe beşer anahtar sözcük, 9 punto olarak “anahtar sözcükler” ve “keywords” başlığının yanında verilmelidir. Doktora ve yüksek lisans tezlerinden oluşturulan makaleler, yayına kabul edilmemektedir.

- Dipnotlar, her sayfanın altında verilmelidir. Dipnotta yazar soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası sıralaması aşağıdaki gibi olmalıdır. Demiriş 2006, 59.
- Kaynakça, çalışmanın sonunda yer almalı ve dipnottaki kısaltmayı açıklamalıdır.

Kitap için:

Demiriş 2006 Demiriş, B., Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı, Ege Yay., İstanbul.

Makale için:

Kaçar 2009 Kaçar, T., “Arius: Bir ‘Sapkın’ın Kısa Hikayesi”, Lucerna Klasik Filoloji Yazıları, İstanbul.

- Makalede kullanılan fotoğraf, resim, harita, çizim, şekil vs. metin içinde yalnızca (Lev. 1), (Lev. 2) kısaltmaları biçiminde “Levha” olarak yazılmalı, makale sonunda “Levhalar” başlığı altında sıralı olarak yazılmalıdır. Bütün levhalar, jpeg ya da tift formatında 300 dpi olmalıdır. Alıntı yapılan levha varsa sorumluluğu yazara aittir ve mutlaka alıntı yeri belirtilmelidir.
- Levha sayısı her makalede 10 adet ile kısıtlıdır.
- Latince - Yunanca sözcüklerin yazımında özel isimlerde; varsa Türkçe ek virgülle ayrılmalı, örneğin; Augustus’un, cins isimler italik yazılmalı, varsa Türkçe ek, italik yapılmadan sözcüğe bitişik yazılmalıdır, örneğin; *caveanın*.
- Tarih belirtilirken MÖ ve MS nokta kullanılmadan, makale başlıkları ile yazar ad ve soyadlarında sadece baş harfler büyük harf olarak yazılmalıdır.

Olba Excavations Series

Seleucia

Scope

Seleucia is annually published by the Olba Excavations Series. Deadline for sending papers is February of each year. Seleucia features previously unpublished studies and book reviews on archaeology, ancient languages and cultures, ancient history and history of art written only in Turkish or English.

Publishing Principles

Articles should be submitted as word documents, with font type Times New Roman, font sizes 12 points for headings (first letters should be capitalized), 10 points for text, and 9 points for footnotes and references. The number of pages of each article should not be longer than ten pages, including the bibliography. If the study is on some material/materials from a museum or an excavation, the permission for publication should be submitted together with the article. The book reviews should not be longer than three pages. If there are sub-titles, the headings should be written bold with small letters. Abstracts written in both Turkish and English should appear below the heading of the article, should be size of 9 points and minimum count of words should be 200. Below the abstracts, a minimum of 5 keywords for both languages should be included (of size 9 points) below the headings “anahtar sözcükler” and “keywords”. The articles produced out of master’s theses or doctoral dissertations will not be accepted for publication.

- Footnotes should be given under each page. The ordering of author surname, year of publication and page number should be as follows: Demiriş 2006, 59.
- The reference list should appear at the end of the study and should explain the abbreviation given in the footnote.

Book format:

Demiriş 2006 Demiriş, B., Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı, Ege Yay., İstanbul.

Article format:

Kaçar 2009 Kaçar, T., “Arius: Bir ‘Sapkın’ın Kısa Hikayesi”, Lucerna Klasik Filoloji Yazıları, İstanbul.

- Photographs, pictures, maps, drawings, figures etc. used in the article should be referred to in the text as (Fig. 1), (Fig. 2) as abbreviations, and an ordered list of these items should appear at the end of the article under the heading “Figures”. All figures should be in JPEG or TIFF format with 300 dpi. If there are figures cited, the responsibility lies with the author and citation should be explicitly given. The number of figures for each article is limited to 10.

Ankara'dan Isis ve Harpokrates Betimli Sihirli Yüzük Taşları ve Amuletler

Melih Arslan* - Yavuz YeğİN**

Öz

Bu çalışmada Ankara'dan 5 adet sihirli taş değerlendirilmektedir. Çalışmadaki eserler Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde yer almaktadır. Eserler ilk defa burada yayınlanacaktır. Sihirli taşlar üzerinde Isis ve Harpokrates betimleri bulunmaktadır. Mısır kültürünün Küçük Asya'da oldukça yaygın olduğu bilinmektedir. Isis ve Harpokrates'in Mısır tanrılar panteonuna ait olduğu fakat bunun yanında Yunan ve Roma inancında da oldukça önemli bir yer tuttuğu malumdur. Çalışmamızda Mısır kökenli bu tanrıların sadece mitolojisi ele alınmayacak öte yandan bu eserler yardımı ile söz konusu kültürlerin Küçük Asya'daki varlıkları da incelenmektedir. Amacımız bu çalışma ile Küçük Asya'nın inanç kültürüne sihirli taşlar üzerinden küçük bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Isis, Harpokrates, Mısır Tanrıları, Sihirli Taşlar, Roma Dönemi.

Magical Gems and Amulets with Isis and Harpokrates from Ankara

Abstract

The following article deals with five magical stones from Ankara. The treated gems and amulets are in the Ankara Anadolu Medeniyetler Museum. The gems are published here for the first time. The Egyptian gods Isis and Harpocrates are depicted on the magical gems. It is already known that Isis and Harpocrates belonged to the Egyptian pantheon, but also held an important place in the

* Melih Arslan, Klasik Arkeolog-Numismat, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü ve Turizm Fakültesi Öğretim Görevlisi, (arslanmelih06@hotmail.com, Orcid No:0000 0002 2152 1564)

** Dr. Öğr. Üyesi Yavuz YeğİN, Ardahan Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Ardahan,(yavuz.yegin002@gmail.com, Orcid No: 0000-0001-7901-6352)
Çalışmada kullanılan görseller üzerindeki düzenlemeler için öğrencimiz Oğuzhan Erdoğan'a teşekkür ederiz.

Greek and Roman world and thus in Asia Minor. This text not only deals with the mythological development of Isis and Harpocrates, but also uses these magical stones to investigate the presence of these Egyptian gods in Asia Minor. It is our aim to make a small contribution to the Anatolian religious history with this work.

Keywords: Isis, Harpocrates, Egyptian Gods, Magical Gems, Roman Period.

Giriş

Bu makalenin konusunu, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden beş Roma Dönemi yüzük taşı oluşturmaktadır. Bu beş gem üzerinde Mısır kökenli Isis ve onun oğlu çocuk tanrı Harpokrates figürleri betimlenmiştir. Buradaki süs taşları (gemler) üzerine kazınmış figürler, koruyucu ve iyileştirici özelliklerinden dolayı seçilmişlerdir. Bu gizemli kültürün Roma Çağı Anadolu'sunda ne derece etkin olduğu bu beş eserden hareketle burada irdelenecektir. Bu inanç sisteminin tarihsel gelişimi, süs taşlarının kullanım şekilleri, antik çağda büyü ve büyücülük söz konusu çalışmada ele alınacak konulardandır. Burada tanıtacağımız gemlerden Isis betimli olanların yüzük taşı olarak kullanılmış olduğu belirgindir. Fakat Harpokrates ve İbis kuşu betimli olanlar amulet (kolye sarkacı) olarak kullanılmış olmalıdır. Çünkü, bir montür'e bağlı olmayan, bu tür Harpokrates figürlü taşların bazılarının, yayımlanmış örneklerinde amulet olarak da tanımlandığı görülmektedir.

Ayrıca ülkemizde yapılmış bazı yayın ve katalog çalışmalarında Isis figürlü yüzük taşları ve benzeri eserlerin yanlış bir adlandırma ile tanımlandıkları anlaşılmaktadır¹. Isis bazı yayımlarda Tykhe² ve Harpokrates ise çoğunlukla yanlış bir tanımlama ile ya Eros ya da bir erkek figürü olarak isimlendirilmektedirler³. Gerek Müze teşhirleri gerekse yapılan bilimsel çalışmalar incelendiğinde bu şekilde yanlış adlandırılmış pek çok eserin yer aldığı görülecektir. Bu çalışmamızda bir yandan Mısır kültürünün Küçük Asya'daki varlığı irdelenirken öte yandan Türk arkeoloji

1 Bkz: Göral 2019, 79, Göral tarafından 2019 yılında tamamlanan Yüksek Lisans tez çalışmasında, 44 nolu resimdeki altın kolye sarkacının taşı üzerindeki figürlerden biri, "bir kadın" diğeri ise, "Eros" olarak tanımlanmıştır. Oysa kadın denilen figür Isis, Eros diye tanımlanmış figür ise Harpokrates olmalıdır. Bu Isis'in oğlu Harpokrates'i emzirme tasviridir. Fakat yazar tarafından bu çocuk figürü, "Eros" olarak yanlış tanımlanmıştır.

2 Bkz. Bingöl 1999, 157, no. 172 Isis figürü, Tykhe olarak yanlış tanımlanmıştır.

3 Arslan-Yeğın 2020, Fig. 1-2, Marmaris ve İzmir Arkeoloji Müzelerinde yer alan altın amulet ve mermer-heykel yanlış adlandırmalar ile tanımlanmış idi. 2020 yılında bu iki eser tarafımızca incelenmiş ve yayımlanmış olup, bu iki eserin Harpokrates betimlemesi olduğu belirlenmiştir.

camiasında ikonografileri ile az bilinen Isis ve Harpokrates ikonografisi ve mitolojisi de okurların dikkatine sunulmaktadır.

Antik Çağ'da Sihirli Taşlar: Köken ve Kullanım

İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden günümüze kadar olan süreçte açıklanamayan bazı gizemli durumlar için farklı malzemelerden üretilmiş muskalar (amulet) kullanılmıştır. Bu nesnelerin ortaya çıkışlarında farklı din ve inançların etkileri görülmektedir⁴. Muskaların kökeni Mısır ve Mezopotamya'ya dayanmakla birlikte, Hıristiyanlığın ortaya çıkıp yayılmasının ardından⁵ ve Yakın Doğu İslam toplumlarından günümüze kadar kullanımının sürekli olarak devam ettiği bilinmektedir⁶.

Amulet; Latince “*amuletum*” kelimesinden türemiştir. Grekçe ise benzer işleve sahip nesnelere için “*phylakterion*” kelimesi kullanılmaktadır⁷. En bilinen anlamı ile bu eserler kötülükleri ve kötü ruhları kovan, taşıyanı kötülüklerden koruyan bir muska işlevine sahiptir. Amuletlerin koruyucu (*apotropaik*) işlevlerinin yanında iyileştirici (*therapeutik*) özellikleri de bulunur⁸.

Amuletin köken aldığı fiil “*amoliri*”dir ve başkasına yüklemek, kurtulmak gibi anlamlara sahiptir. Talisman ise Eski Yunanca “*telesma*” fiilinden türemiştir ve törensel bir anlamı ifade eder. Amulet anlam olarak korunma ve kurtulmayı karşılarken, Talisman ise mutlu bir olayı işaret etmektedir. Çoğu durumda iki nesne birbirileri ile aynı anlamlarda kullanılmıştır. Muskalar göksel olaylar ile birlikte değerlendirilen nesnelere olduklarından yayılım alanları daha sınırlıdır⁹.

Amuletlerin Antik Çağ insanının dünyasında önemli bir yer tuttuğu yazılı belgelerde sıklıkla geçmektedir. Örneğin Plinius'un bir eserinde erkeklerin Harpokrates ve diğer Mısır tanrılarını gösteren yüzükleri ve kolyeleri takmaya başladıkları yazılıdır¹⁰. Hatta bu süs eşyaları o kadar fazla takılmaya başlanır ki o dönemde bunları taşımanın moda olduğu belirtilir¹¹. Bu eserlerin bu kadar yaygın olarak kullanılmasında iki görüş bulunur: Birinci görüş moda uyan ya da bir dileğinin gerçekleşmesini isteyen

4 Koroğlu 2019, 399.

5 Koroğlu 2013, 81.

6 Zadeh 2015, 235-267; Bohak 2015, 268-300.

7 Öte yandan amulet için Eski Yunanca *philaktiria*, *peripta*, *periammata* gibi terimler de kullanılmaktadır, Vakaoludi 2000, 190.

8 Kotansky 2006, 61.

9 Michel 2004, 1.

10 Plin. Nat. Hist. 37/41.

11 Michel 2004, 6.

kişilerce takıldığı yönündedir¹² İkinci görüş ise bu objelerin bu kadar yaygın kullanımını Mısır ile kurulan ticari ilişkilere bağlamaktadır¹³. İkinci görüşe göre söz konusu ticari ilişkiler Roma İmparatorluk Dönemi'nde bu nesnelere toplum tarafından tanınmasına ve sevilerek kullanılmasını sağlamış olmalıdır¹⁴.

Gözden kaçırılmaması gereken bir husus ise amuletlerin süs eşyaları olmanın ötesinde sihirli bir anlam taşımalarıdır. Neticede bu eserler daha çok kötü ruhlardan koruyucu bir vasfı içeriklerinde taşıdıklarından vücutta görünmeyecek bir yerde taşınmaları durumunda koruyuculuklarının daha çok artacağına inanılırdı. Taşların üzerlerinde Eski Mısır, Yunan ve Roma ikonografisinden sahneler yer alırdı. Mısır kültür coğrafyasında bu sihirli süs taşları ve muskalar ile daha fazla karşılaşıldığı için köken olarak Antik Mısır dünyasını önermek yerindedir. Eski Mısır kültüründe ilk örneklerini gördüğümüz bu objelerin üretim tekniği ve biçimlendirilişi gibi ilkelerin Hıristiyan kültüre kadar aynı şekilde sürdüğü bilinmektedir. Bu nesnelere üzerinde, Eski Mısır dili, Koptça, İbranice, Eski Yunanca, Latince ve bazılarında ise anlamı çözülemeyen alfabe ve şekillerle yazılmış yazıtlar yer almaktadır. Kaldı ki burada asıl amaç söz konusu nesnelere üzerindeki yazıtların çözülememesi ve nesnelere gizemli özelliklerini korumalarıdır. Bazılarında ise yazı yerine doğrudan tanrı adları yazılmaktadır. Bu da tapan kişiye güven ve güç kazandırmaktadır¹⁵.

Bu nesnelere kullanımları özellikle Akdeniz dünyasında, Roma İmparatorluğunun MS 2.-3. yüzyıllarında yaygınlık göstermektedir. Amuletlerin büyük bir grubunda yazılı metinler bulunur. Öte yandan papirüsler, metal objeler, süs taşları gibi nesnelere de süreç içerisinde amulet olarak kullanılmıştır. Gösterdikleri farklı tipolojik özellikler onların iyi bir zanaatın ürünü olduklarını gösterir. Amuletlerin kullanımları konusunda başvuru kaynaklarımız ise, büyü içerikli Eski Yunanca belgeler, el kitapları ve bu konuda bilgi veren diğer yazılı belgelerdir¹⁶. Antik Çağ'da amuletlerin dışında çeşitli papirüslerin büyücüler tarafından kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Bu bilgiden yola çıkılarak büyücülerin çağın kozmolojik, fizyolojik ve teolojik bilgilerine hâkim oldukları tespit edilmektedir. Büyücüler bu bilgi ile toplum üzerinde etkili olmuş ve var olan konumlarını korumayı başarmıştır¹⁷.

12 Michel 2004, 6.

13 Michel 2004, 7.

14 Michel 2004, 7.

15 Michel 2004, 7, 10.

16 Kotansky 2006, 60.

17 Bonner 1946, 25-54; Bonner 1950.

Yüzük taşları ise, arkeoloji literatüründe Gem (Latince'de gemma) oyulmuş, parlatılmış ve genellikle mücevherat olarak kullanılan veya başka objeler üzerine süs olarak işlenmiş değerli veya yarı değerli bir taş parçası olarak tanımlanır. Bu taşların pek çoğu bir aletle, ya negatif (oyma) ya da pozitif (kabartma) şekilde işlenmiştir. Oyma yüzük taşlarının estetik çekiciliğe sahip güzel bir obje ve süs eşyası olmanın ötesinde, asıl işlevi mühür olarak kullanılmalarıdır. Bunlar, birilerinin mülkünü işaretlemek, yetkisini belirtmek ve bazı objelerin kişiye özel olmasını sağlamak için çok yaygın olarak kullanılırlardı. Mülkiyet veya yetkiyi belirtmek için, oyma yüzük taşı, bir parça kil veya balmumu üzerine bastırılırdı. Oyma yüzük taşları, genellikle mühür olarak kullanılmalarına karşın, batıl inançlar için büyü objesi olarak da kullanılırdı. Taşların, iyileştirici ve koruyucu güçleri olduğuna inanılmaktadır. Plinius, taşların büyüleri özelliklerini uzun uzun anlatır. *Magi* denilen Persli büyücülerin batıl inançlarla ilgili iddialarına, Plinius genellikle eleştirel yaklaşır¹⁸. Örneğin, bir çeşit agat taşının örümcek ısırıklarına ve akrep sokmalarına karşı yararlı olduğu söylenirdi. Hematit taşının gözlere ve karaciğere iyi geldiği, ametist taşı yüzük taşıyan kişinin ise sarhoşluğu kovduğuna inanılırdı¹⁹.

İnsanlar, Prehistorik Dönem'den bu yana bu tür taşların güç ve gizemine inanmışlardır. Bu tür taşlar insan ruhunun bir parçası olarak kabul görmüş ve bu nedenle insanlar her taşa birbirinden farklı anlam ve güçler yüklemeye çalışmışlardır²⁰.

Sihirli süs taşları ve muskalar için en çok kullanılan taş cinsleri Agate, Ametist, Granat, Kalsedon, Karnelyan, Nicolo, Sardoniks, Hematit (Kantaşı) ve Jasper en bilinen örneklerdir. Bu arada değerli ve yarı değerli taşların taklidi olarak yapılmış cam yüzük taşlarının ve amulet takıların da varlığını saymalıyız. Bunlar esas olarak muska ve nazara karşı, oyma tekniğiyle işlenmiş yüzük taşı, kolye, küpe ve amulet olarak kullanılmış taşlardır. Ayrıca yine oyma tekniği ile yapılmış yüksek kabartma (kameo) olarak işlenmiş küpe, kolye ve yüzük taşları da görülmektedir. Bununla birlikte etkilerinin Orta Çağ ve günümüze dek uzanan bir zaman diliminde de olduğu görülür²¹.

18 Plin. Ep. X, 74.

19 Konuk-Arslan 2000, 13.

20 Kaplan 2016, 97, not 6.

21 Müzelerimizin teşhirindeki bu eserlerin buluntu kontekstleri bilinmediğinden tarihlemeleri sağlam yapılamamaktadır. Fakat Juliopolis Nekropolü kazısında bulunan süs taşları, amulet ve mücevherlerin tarihlenmesi bu objelerle beraber ele geçmiş kharon sikke buluntuları sayesinde kesine yakın bir şekilde tarihlendirilebilmektedir. Bkz. Arslan- vd 2011, 271-304; Arslan vd. 2012, 169-188; Arslan 2014, 13-24.

Bu çalışmada, Roma Dönemi süs taşları üzerinde betimleri olan, gizem tanrıları Isis ve Harpokrates konusu ele alınacaktır. Eserler ile ilgili bir değerlendirmeye girmeden önce, söz konusu iki tanrının Roma İmparatorluk Dönemi içinde mitolojik ve tarihi gelişimi başta olmak üzere bölgelere göre değişen ikonografisi incelenecektir.

Roma İmparatorluk Döneminde Isis ve Harpokrates

Isis²² Mısır inanç sisteminde Aset ya da Eset olarak bilinen tanrıçanın Eski Yunanca'daki karşılığıdır. Isis ve eşi olarak bilinen Osiris, Mısır Pantheon'u'ndaki Geb ve Nut'tan dünyaya gelen dört ilahtan ikisidir. Tanrıça Yunan ve Roma mitolojisinde de geniş bir yer bulur ve özellikle Roma İmparatorluk döneminde, Athena, Aphrodite, Demeter, Hera, Nemesis, Selene ve Fortuna-Tykhe gibi tanrıçalar ile özdeşleştirilmiştir. Tanrıça bu özelliğini Roma dünyasında küçük adak heykelciklerinde²³ ve gemler²⁴ üzerindeki betimlemelerinde özellikle ikili hatta üçlü kombinasyonlu formlarda göstermiştir. Mısır tanrıçaları arasında önemli bir pozisyona sahip olduğu bilinen tanrıça, zaman içinde çeşitli tanrıçaların özelliklerini kendinde toplamış ve böylece daha eklektik bir özellik kazanmıştır. İlk olarak Kuzey Mısır'da yoğun tapınım gördüğü bilinen tanrıça, zaman içinde Osiris'in²⁵ karısı olunca daha farklı bir paye kazanır. Fakat asıl büyük önemi Isis-Osiris ve Horus üçlüsü şeklinde tapınım görmeye başlaması ile gerçekleşir. Isis'in taşıdığı özellikler çocuk tanrı²⁶ Harpokrates'in gelişimi üzerinde de çok etkili olmuştur. Bilge bir kadın olarak bilinen Isis, aynı zamanda Horus olarak bilinen Harpokrates'i büyüten kişi olarak karşımıza

22 Pharaonic Dönem Mısır'ında Isis hakkında bilgi için bkz. Sabbahy 2012. Bu çalışmaya göre tanrıça Isis ve mitolojisi ile ilgili en erken verilere Piramidler'den ele geçen yazılı belgelerde beşinci hanedanlığın son dönemlerinde yaklaşık olarak, MÖ 2375 yıllarında rastlanmaktadır; Isis ve kökeni üzerine bkz. Altenmüller 1999, 1-26; Isis'in Eski Krallık döneminden Yeni Krallık Dönemine kadar olan süreçteki durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Münster 1968,

23 Bkz. Krizinger 2010 , Ephesos Yamaç Ev 2 buluntusu, Isis Panthea bronz heykelciği, Isis-Athena-Tykhe kombinasyonu şeklindedir.

24 Bkz. Spier 1992, no. 373: Athena-Nemesis-Tykhe kombinasyonlu Panteistik tanrıça olarak tanımlanmıştır. Oysa, bkz. Arslan 2018, 83, fig. 10'da, Spier'in 373 numaralı bu panteistik yüzük taşı üzerindeki tanrıçaların sayısını beşe çıkartarak, Athena-Artemis-Ma-Demeter- Isis olarak tanımlamıştır.

25 Çünkü Osiris Mısır inancında ailesi ile birlikte merkezi bir rol oynamaktadır. Ölümün tanrısı olma vasfı ile arkeolojik eserlerde yoğun şekilde betimlenen tanrı Osiris bunun dışında daha pek özelliğe de sahiptir, bkz. Michel 2004, 35.

26 Mısır kültüründe Harpokrates'in dışında başka çocuk tanrılar da bilinmektedir. Bununla ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Hall 1977, 55-58.

çıkılmaktadır. Öte yandan tanrıça eşi Osiris ile birlikte Mısır'ın eğitim ve ekonomik açıdan kalkınmasında önemli bir vazife üstlenir. Isis, arkeolojik eserlerde ve tasvir sanatında karşımıza en çok başında bir yıldız ve beyaz tacı ile ya da kucağında oğlu Harpokrates'i emzirirken çıkmaktadır. En yaygın tasvirlerinden biri ise, Sirius yani Köpek Yıldızı ile temsil edilmesidir. Bunun dışında tanrıçaya tasvir sanatında en fazla eşlik eden figürler, inek başı, boynuzlar, inek boynuzu arasındaki dolunay diski, küre, testi, yunus, hilal, İbis kuşu ya da Zümrüdü Anka (Phoeniks), emzirilen çocuk ve akbabadır. Bu özellikleri ile Isis sadece Mısır dünyasında değil, Yunan ve Roma kültür ve inanç sistemlerinde de yaygın tapınım görmüştür. Tanrıçaya Anadolu'da tapınıldığı, başta Pergamon ve Ephesus gibi kentlerdeki tapınakları olmak üzere pek çok arkeolojik buluntular üzerinden de kültürünün yaygınlığı tespit edilebilmektedir²⁷ Mitoloji, annesinin mucizevi bir şekilde onu doğurmasını belirtmekte ve böylece ölümü yenerek ölümsüz bir özelliğe sahip olduğunu aktarır. Öte yandan bu ölümsüzlük özelliği sadece onun için değil krallığı için de geçerli olur²⁸.

Harpokrates²⁹ Mısır tanrısı Horus'un Yunan ve Latin dilindeki karşılığıdır. Yani Yunanca Harpokrates terimi Eski Mısır dilinde "Çocuk Horus" anlamını taşımaktaydı. Bu isim Eski Yunan ve Roma İmparatorluk Dönemlerinde de pek çok eserde kullanılmıştır. Böylece tasvir sanatında bu etkiyi taşıyan "Çocuk Horus" betimlemeleri ortaya çıkmıştır³⁰. Harpokrates en genel anlamı ile bir Mısır tanrısı olup, tasvirlerde sağ el işaret parmağı dudaklarının üzerinde ve çıplak olarak betimlenmektedir. Gerçekte ise Harpokrates Mısır tanrıları Isis ve Osiris'in oğludur. *Har-po-khered*³¹ adı ile Fenike ve Aramice yazılı kaynaklarda da karşılaşılar³². Buna karşın Mısır kültüründe çocuklara Harpokrates adının verilmesi çok yaygın bir özellik göstermez³³.

27 Grimal 2012, 333.

28 Cristea 2013, 73.

29 Harpokrates Mısırlı kökenli bir isim olup, Yunanca literatürde "Çocuk Horus" olarak çevrilmektedir. Ayrıca Eski Mısır dilinde bu anlama karşılık gelen ifade, *Hr-p3-Hrd* or *Hor-pa-khered*. Bu ifade de benzer anlam karşımıza çıkar. Başka bir ifade ile bu tanrı, Mısır tanrısı Horus'un genç bir çocuk şeklinde betimlemeleri için bkz. Abdelwahed 2019:3; Ayrıca bkz. Hall 1977, 55; Dowling 2012; Frankfurter 1998; Dunand 1979.

30 Harpokrates'in kökeni, ikonografisi ve atribütleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sandri 2006, 97- 123.

31 Harpokrates hakkında karşılaştırmalı örnekler için bkz. Tran Tam Tinh vd. 1988, LİMC IV, 415-445.

32 Muchiki 1994, 127.

33 Cooney 1972, 290; Sadece bazı kentlerde Harpokrates adının çocuklar için kullanıldığına dair bilgiler mevcuttur.

Mısır hiyerogliflerinde bu çocuklar için saptanan bir eli ağzının üzerinde, çıplak vaziyette oturma betimi daha sonra Harpokrates ikonografisi için de geçerli olur. Klasik yazında tanrının elini ağzının önünde tutar şekilde tasvir edilmesi bir tanrı olarak sessizliği temsili ile ilişkili olarak yorumlanır. Aynı zamanda bu hareketin tanrının sırlarının koruyucusu vasfı ile de ilgili olduğu düşünülmektedir³⁴. Bunun yanında Mısır mitolojisine göre Horus (Harpokrates) tanrıça Isis'in oğlu ve babası Osiris'in intikamını alan bir kahraman olarak karşımıza çıkar. Genellikle de Isis ve Serapis gibi diğer Mısır tanrılarıyla beraber tapınım görür³⁵.

Zaman içinde özellikle Greko Romen Mısır'da Harpokrates için çok sayıda kutsal alan ve tapınak inşa edilir ve bu mekânlarda adı kutsanır. Mitolojik anlatıya göre Harpokrates pek çok şehrin kuruluşuna öncülük eder ve buralara yöneticiler atar. Ayrıca bu kurulan kentlerde eğitim kurumlarının kurulmasında öncü bir rol oynar. Bunları yapmasındaki en büyük amaç, çocukların eğitimlerine büyük önem vermesidir³⁶.

Başta yüzük taşları gemler olmak üzere heykeltıraşlık eserleri ve diğer küçük eserler üzerinde sıklıkla karşılaşılan diğer bir Harpokrates betimi ise Isis ikonografisinde sıklıkla görülen annesinin kucağında emzirilirken betimlendiği sahnedir³⁷. Öte yandan Isis aile ve özellikle de çocukların koruyucu tanrıçası gibi bir fonksiyona da sahiptir. Bu nedenle Isis figürü taşıyan amuletlerin özellikle kötü ruhlar ve cinlerden koruyucu şekilde anneler ve çocuklar tarafından sıklıkla taşındığı bilinmektedir³⁸. Betimlemelerinde Isis-Harpokrates ikilisinin amuletler ve gemler üzerinde birlikte yer alması bir yandan Isis'in oğlu Harpokrates'i korumasından kaynaklanırken, öte yandan Harpokrates'in şahsında tüm çocuklar için de bir koruyucu "anne tanrı" rolünü taşımasından ileri gelmektedir³⁹.

Çocuk tanrı Harpokrates benzer ikonografi ile tüm Roma dünyasında da geniş bir yer bulur. Bu dönemde bir yandan çıplak vaziyette, sol koluna dolanmış bir khimation ve sol elinde ise bir bereket boynuzu (cornucopia) ve sağ eli ağzının önünde betimlenen ve en bilinen Harpokrates ikonografisi ile karşımıza çıkan çocuk tanrı, öte yandan annesi Isis'in kucağında emzirilirken betimlenir. Özetle Roma dünyasında Harpokrates bu özellikleri Amor (Eros), Dionysos ve Herakles gibi çok sayıda çocuk

34 Ovid: *Metamorphoses*, 9. 688; Plutarkh, *De Is et Os*, 68.

35 Erhat 1972, 206.

36 Abdulwahed 2019, 8.

37 Cristea 2013, 78-79.

38 Cristea 2013, 79.

39 Cristea 2013, 79.

tanrının özellikleri ile karşımıza çıkmaktadır. Bu yönü ile tanrı burada artık Mısır özelliklerinin aksine Eski Yunan özellikleri taşımaktadır⁴⁰.

Bunun yanında Harpokrates'in Roma İmparatorluk Dönemi'nde pek çok yeni atribütü ile karşılaşılır. Örneğin Greko- Romen dünyada Harpokrates artık sıklıkla bereket boynuzu ile temsil edilir. Betimlerde bereket boynuzu genellikle tanrının sağ elinde yer alır ve bereketin ve bolluğun sembolü olarak bilinmektedir. Bu betim ve ifade köken olarak Osiris'in bir özelliğidir ve şimdi Roma İmparatorluk Dönemi'nde Harpokrates betimleri içinde kullanılır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde Harpokrates betimlerine eklenen diğer bir özellik Eros'un bir özelliği olarak bilinen kanatlar ve Mısır'daki örneklerin aksine burada tıraş edilmiş saçlar ve örgülü bir saç bandıdır. Bu özellikleri taşıyan bazı heykel örnekleri Pompeii ve Herculaneum'daki araştırmalarda ele geçmiştir⁴¹.

Eserlerin Katalog Tanımları ve Yorumlar

Bu çalışmada, Mısır tanrı - tanrıça kültlerinin en önemli temsilcileri sayılan Isis ve Harpokrates ile ilgili 4 yüzük taşı değerlendirilecektir. Söz konusu eserler, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi teşhirinde olup, satın alma yolu ile kazanılmıştır. Mısırın gizemli tanrıları Anne Isis ile çocuk tanrı Harpokrates kültleri, Hadrianus ile başlayan serbestlikle beraber Roma Dünyası sınırları içindeki halklar arasında bu kült hızla yayılmıştır.

İsis Betimli Sard Taşlı Altın Yüzük: Anadolu Medeniyetleri Müzesi teşhirindedir⁴². Eser daha önce Tykhe olarak yaşılanmıştır⁴³. İsis betimli altın yüzük, 18418 envanter numarasında kayıtlıdır. 18,8 gram ağırlıktaki yüzüğün halkası, 32 x 26 mm., yüzük taşı ise, 13,3 x 11,2 mm. ölçülerindedir (**Lev. 1a**). Mat kırmızı renkli sard yüzük taşı oval formlu ve düz yüzeylidir. F1 formlu taş üzerinde, İsis, ayakta 3/2 cepheden, başı sola dönük (taşa göre sağa) gösterilmiştir (**Lev. 1**). Kısa kollu peplos giymiş, tanrıçanın başında bilinen ikonografisinde sıklıkla karşılaşılan lotus yapraklı taç, sağ kolunda tomurcuk halinde lotus çiçeğini (bereket boynuzu şeklinde) ve sarkan şal tutuyor. Sol elinde uçları çingiraklı İsis Asasını⁴⁴ tutmaktadır. Saçlarını alın üzerinden enseye kadar çember şeklinde toplamış ve ensede fiyonk yapmıştır. Bir tutam saç kuyruğu enseye ve bir tutam saç kuyruğu da alın

40 Malaise 1984, 1637.

41 Cristea 2013, 84.

42 Vitrin 7, no. 17.

43 Bingöl 1999: 157, no. 172.

44 Uçları çingiraklı asa için bkz. The Campbell Gems Bonner Database, CBd-3113.

üzerine dökülmüştür. İnce uzun çehrede gözler çizgi halinde, burun, ağız ve çene belirgindir. Tanrıça'nın giydiği elbisenin pili'leri dikey çizgiler halinde inmekte ve belinden bir kuşakla önde bağlanmaktadır. Tanrıça ağırlığını sol ayak üzerine vermiş, sağ ayağını topuktan itibaren kaldırmış ve parmak uçları ile yere basmaktadır. Elbise kıvrımları sol ayak üstüne kadar inmekte, sağ bacak ise çıplak olup, bacaklarına halka halinde yılan⁴⁵ dolanmıştır. İsis'in sol ayağının önünde yuvarlak bir sepet⁴⁶ veya sunak⁴⁷ bulunmaktadır. Tanrıçanın sağ elinde tuttuğu lotus çiçeği tomurcuğu, genellikle Fortuna-İsis tiplmelerinde görülen bereket boynuzuna çok benzemektedir. Bununla beraber, bu açmaya hazır lotus çiçeğinin tomurcuğudur. Çiçek tacından çıkmakta olan iki çiçek tüy filizi bunun açmaya hazır lotus çiçeği olduğuna işaret etmektedir.

Türkiye'de ve Avrupa'daki pek çok müzede birbirinden farklı ikonografilerde İsis betimli sihirli süs taşları bulunmaktadır. Söz konusu eserler için en yakın ana referans kaynağımız Arpad Miklos Nagy'in organizatörlüğünü yaptığı Cambell Bonner Database sayfasındaki açık erişim eserler grubu oluşturmaktadır⁴⁸. Buradaki İsis betimli taşlardan, Landau Koleksiyonundaki amulet taş üzerinde İsis ve Horus birlikte betimlenmiştir. Bu taş üzerindeki İsis betimlemesi, Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki yüzük taşı ile stilistik açıdan büyük benzerlik göstermektedir⁴⁹. Ayrıca en yakın bir benzeri de Oxford Ashmolean Museum koleksiyonunda bulunmaktadır⁵⁰. Bu örnekler ışığında, eserimiz, MS 2. yüzyılın 1. çeyreğinden olmalıdır.

Harpokrates Betimli Jasper Taş Amulet: Anadolu Medeniyetleri Müzesi teşhirindeki⁵¹ Harpokrates betimli taş amulettir. 147-5-69 envanter numarasında kayıtlı taş, 16.3x12.7x2.5 mm. ölçüsünde ve F1 formundadır. Mat koyu yeşil jasper taş, yer yer kırmızı beneklere sahiptir. Oval kesimli, düz yüzeyli taşın üzerinde, papirüs bitkisinden yapılmış bir kayık⁵², ortada açılmış lotus çiçeği üzerinde sağa doğru oturmuş çıplak Harpokrates betimlenmiştir. Harpokrates sağ elinde kamçı tutmakta, sol

45 Koluna yılan dolanmış İsis-Fortuna heykelcikleri için bkz. Tinh 1990: LIMC V, 786, no. 311a, 315c.

46 Sepet için bkz. Tinh 1990: LIMC V, no. 238-239.

47 İsis ve sunak için bkz. Tinh 1990: LIMC V, no. 18a (Claudius I, Thrakia-Perinthus sikkesi); no. 221a (Hadrianus, Mısır-Alexandria sikkesi).

48 Bkz. <http://www2.szepmuveszeti.hu/talismans/objectt/search/Isis>.

49 The Campbell Bonner Database, CBd-23 (benzer).

50 Henig-MacGregor 2004, no. 2.48.

51 Bkz. Vitrin 7, no. 14a.

52 Bu kayık aynı zamanda babası Osiris'in kayığı olarak da geçmektedir.

elini ise dudaklarına dayamış sus işareti yapmaktadır. Açılmış lotus çiçeğinin sağında, solunda iki adet tomurcuk lotus çiçeği dalı bulunmaktadır (**Lev. 2**). Bu Harpokrates ikonografisi çok tanınmış örneklerdendir⁵³. Amuletler ve yüzük taşlarında çok sevilen ve kullanılan bu Harpokrates ikonografisi en fazla karşımıza çıkan şekli ile eli ağzının önünde ve “sus” işaretini yaparken betimlenmektedir. Bu hareketi yaptığı pek çok arkeolojik eser grubu (heykeltıraşlık eserler, mimari plastik eserler, sikkeler, metal eserler, vazo resimleri ve gemler bilinmektedir⁵⁴.

Öte yandan Harpokrates'in bir kayık içinde çeşitli hayvanlarla (timsah, scarabeus, kuş vb.) birlikte betimlendiği bir örnek Kelsey Müzesi'nde bulunmaktadır⁵⁵. Başka bir örnekte Harpokrates yine kayık içinde oturur vaziyette ve sus işareti yaparken gösterilmiştir⁵⁶. Pişmiş toprak bir eser üzerinde Harpokrates kayık içinde ve sus işaret yaparken betimlenmiştir⁵⁷. Benzer sahnenin betimlendiği bir diğer örnek ise, Budapeşte'deki Museum of Applied Art'ın koleksiyonunda yer alır ve Harpokrates burada kayık içinde oturmuş vaziyette çeşitli hayvan türleri ile beraber tasvir edilmiştir⁵⁸.

Kayık olmadan, sadece Lotus yaprağı üzerinde oturan Harpokrates betimli gemlere de sıklıkla rastlanmaktadır⁵⁹. Bu tekli betimlerin yanında çocuk tanrının bir kayık içinde, lotus yaprağı üzerinde ve sus işareti yapan ikonografisi en sevilen ve sıklıkla kullanılmış tasvirlerindendir. Özellikle Gemler üzerinde bu betimlemenin pek çok örneği bilinmektedir⁶⁰.

53 Bkz. The Campbell Bonner Database, CBd-1064 ve CBd-1127; Gordon 2011, 39-48,, Plate 1.; Bonner 1950 Nr. 189, 190, 191, 192; Philipp, Berlin, Nr. 92-97; Mastrocinque, *Intailles magiques* [Bibl. Nat., Paris] pp.21-24 Nr. 1-17; Mastrocinque, *Sylloge 2 Nrr. Fi 4D, Na 2, Pa 1D, Ra 2, Ro 1D, GM 1*; Michel, *Magische Gemmen* S. 269-270 §19.1.

54 Harpokrates'in “sus” anlamına gelen hareketi yaptığı arkeolojik eser örnekleri hakkında bkz: Tram Tam Tinh vd. 1988, *LİMC IV*, s. 415-445. Levhalar: 242-265.

55 Tram Tam Tinh 1988, 431, lev. 228b.

56 Tram Tan Tinh vd, 1988, 431, lev. 229a.

57 Tram Tan Tinh vd, 1988, 432, lev. 230f.

58 Gesztelyi 1998, 146, no:15.

59 Tram Tan Tinh vd, 1988, 432, lev. 233 a-k; 234; Henig 1975, 59, no. 24; Michel 2001, 70-71, no, 107; Michel 2001, 74-75, no, 113; Campbell Bonner Database sitesinde yer alan pek çok gem üzerinde Harpokrates lotus üzerinde ve sus işareti yapar vaziyette betimlenmiştir (bkz. CBd-504, 505, 507, 508, 509, 510, 513, 515, 516, 518, 619, 620, 621, 663, 664, 926, 949, 1101, 1120, 2070, 2086, 2345, 2440; Gemler dışında diğer arkeolojik eserler üzerinde de Harpokrates lotus yaprağı üzerinde oturur şeklindeki betimleri sıklıkla işlenmektedir).

60 Tram Tan Tinh vd, 1988, 434, lev. 255-262.; Wildung 1976, 138, no:85; Michel 2001, 81-82, no, 124, (CBd -524). Yine benzer örnekleri Campbell Bonner Database arşivinden çoğaltmak mümkün, bkz. CBd -526, 527, 528, 529, 544.

Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki eserin montürsüz olarak bulunmuş olması, betimlerin oval taş üzerinde dikey değil, yatayına yerleştirilmesi ve Harpokrates'in sus işaretini sağ eliyle değil de sol eliyle yaparken gösterilmesi, bu taşın negatif olarak oyulmuş olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle bu taş basılarak (pozitif şekilde) kişisel mühür olarak kullanılmış olmalıdır. Aynı zamanda taşın büyüklüğü yüzük taşı olarak değil de bir çerçeve ve zincir aracılığıyla boyuna asılarak kullanılmış olmasından dolayı hem muska (amulet), hem de kişisel bir mühür olması mümkündür olduğunu varsaymak isteriz. Yayımlanmış benzer ikonografik örneklerine bakıldığında; taş eser, MS. 2.-3. yüzyıl aralığına tarihlendirilmelidir.

Harpokrates Betimli Jasper Yüzük Taşı (Amulet): Çalışmamızdaki diğer bir Harpokrates betimli eser, mat yeşil jasper taşından yapılmış olandır. Anadolu Medeniyetleri Müzesi, yüzük taşları teşhirindeki, 45-14-74 envanter numaralı bu taş⁶¹, 11.9x9x2 mm ölçüsünde olup koyu yeşil bir renge sahiptir. F1 formundaki oval kesimli, düz yüzeyli taşın üzerinde, Tanrı Harpokrates çıplak ve tombul bir çocuk olarak yürürken betimlenmiştir. Taşa göre sola dönük olan Harpokrates, başında lotus çiçekli bir taç taşımakta ve sağ ayağını öne atmış vaziyettedir. Harpokrates sağ elini dudaklarına götürmüş sus işareti yapmakta ve sol kolunda ise bereket boynuzu tutmaktadır. Elini ağzına değdirme hareketi ile sessizliği simgelediği bilinmektedir. Zemin çizgisi mevcuttur.

Harpokrates betimlerinde sıklıkla görülen bereket boynuzu, Mısır kökenli bir tanrının Roma İmparatorluk Dönemi—örneğini teşkil etmektedir. Bu gem üzerindeki Harpokrates ikonografisi yayımlanmış pek çok örnekte karşımıza çıkmaktadır⁶². Bu çalışmada ele alınan esere ikonografi bakımından benzer bir eser Silifke Müzesi'nde bulunmaktadır. Söz konusu müzedeki eser de Harpokrates ayakta sola dönük ve çıplak olarak betimlenmiştir. Figür ince bir zemin çizgisi üzerinde durmakta ve hafif “S” yapmaktadır. Harpokrates sol kolunu dirsekten bükerek ağzına doğru uzatırken gerideki sağ kolu ile bereket boynuzu ile *kbylamis* tutmaktadır⁶³. Bir montüre bağlı olmayan bu eserin, amulet ya da yüzük taşı olarak mı kullanılmış olduğu konusunda kesin bir yargıda bulunmak

61 Bkz. Vitrin 7, no. 14b.

62 Harpokrates'in “sus” anlamına gelen hareketi yaptığı arkeolojik eser örnekleri hakkında Tram Tam Tinh vd. 1988, LİMC IV, s. 415-445. Levhalar: 242-265.

63 Uygun 2016, 227-228, Söz konusu çalışmada ele alınan gemme örneği de ikonografik özellikleri bağlamında çalışmamızdaki eser ile aynı tarihsel aralığa yani MS 2-3 yüzyıllara verilmiştir.

zordur. Bu eserinde MS. 2.-3. yüzyılları arasındaki bir tarihte yapılmış olması düşünülmektedir (**Lev. 3**).

Harpokrates ve Hermes Betimli Kalsedon Yüzük Taşı (Lev. 4): Anadolu Medeniyetleri Müzesi teşhirinde sergilen yüzük taşı (amulet) üzerinde, Harpokrates ve Hermes betimlenmiştir⁶⁴. 50-2-74 envanter numaralı, Grimsi beyaz kalsedon taş, oval formlu şekilde kesilmiş olup, 15.4 x 13.4 x 2.7 mm. ölçülerindedir. Taşın üzerinde, ayakta karşılıklı duran iki tanrı tasviri işlenmiştir. Her ikisinin de vücutları cepheden gösterilmiş ve başları birbirine dönüktür. Sağ baştaki Harpokrates, sol baştaki Hermes olup, her iki tanrı da çıplaktır. Sağdaki Harpokrates olup, başında lotuslu taç, sağ elini dudaklarına götürmüş “sus işareti” yapmakta ve sol kolunda bereket boynuzu ile sarkan pelerin (*kblamys*) taşımaktadır; Hermes ise, başında kanatlı şapkası (*petasos*), sol kolunda kerykeion ve sarkan pelerin drapesi tutuyor, yukarıya kaldırmış olduğu sağ elindeki çelengi Harpokrates’in başına takmaktadır. Zemin çizgisi mevcut. Harpokrates’in özellikle kollarının, ellerinin ve sarkan pelerin drape’sinin iyi işlenmemesi, kalsedon taşın, bir taşra atölyesinde üretilmiş olduğunu düşündürmektedir. Harpokrates ve Hermes’i beraber betimleyen ikonografi ilk kez burada karşımıza çıkmaktadır.

İbis Kuşu Betimli Karnelyan Yüzük Taşı (Amulet): Burada değerlendirdiğimiz diğer bir gem örneği, İbis kuşu betimli yüzük taşıdır. Anadolu Medeniyetleri Müzesi yüzük taşları teşhirinde⁶⁵ bulunan eser, 18854 envanter numarasında kayıtlıdır. 9.4x7.7x3.5 mm. ölçülerine sahip, kırmızı renkli yarı saydam karnelyan taş, A1 formunda oval kesimli ve bombeli yüzeylidir. Taş üzerinde, Isis’in kutsal kuşu İbis betimlenmiştir. İbis kuşu sağa doğru yürümektedir (taşa göre sola dönük). İbis sırtında kerykeion, ağzında ise iki haşhaş kozalaklı bir dal tutmaktadır. İbis’in sağa doğru hareket pozisyonu ileriye atılmış sağ ayağından izlenmektedir. Zemin çizgisi belirtilmiştir (**Lev. 5**).

İbis kuşu, antik çağ sanatında sıklıkla karşılaşılan bir figürdür. Bu figür antik çağ sanatında dindar bir yaşamı simgelemektedir. Bu anlamın dışında mutlu ve sonsuz bir yaşamı da temsil ettiği de-bilinmektedir. Bu anlam sadece yaşamda değil, ölümden sonrada devam eden bir nitelik taşımaktadır. Bu ikonografinin amuletler ve yüzük taşları dışında en fazla betimlendiği arkeolojik eser grubunu mühürler ve sikkeler oluşturmaktadır. Mühür sanatında sıklıkla kertenkeleleri yerken betimlenir. Örneklerin büyük kısmı

64 Vitrin 7, no. 53b

65 Bkz. Vitrin 7, no. 54g.

sihirli bir ifade ya da yazıt taşıyıcı ve daha çok iyileştirici yönü ile muska olarak kullanılmıştır⁶⁶.

Benzer ikonografide bir örnek British Museum'un sihirli gemler koleksiyonunda bulunmaktadır. İki yüzü de işlenmiş olan bu eserin, A yüzü olarak tanımlanan kısmında İbis kuşu kerykeion ile birlikte gösterilmektedir. Kuş figürünün baş, boyun ve vücudunun üst kısımlarındaki kompozisyonun işlenişi, Anadolu Medeniyetleri Müzesi örneğiyle çok benzerlik göstermektedir⁶⁷. İki yüzü işlenmiş bir başka sihirli gemin arka yüzünde kerykeion taşıyan İbis kuşu bulunmaktadır⁶⁸. Kerykeion ile betimlenen diğer bir İbis kuşu örnekli gem ise, British Museum koleksiyonundaki örnektir. İki yüzü işlenmiş olan bu örneğin B yüzünde ana sahnede İbis kanatlarının arasında kerykeionu tutmaktadır. Sahnenin diğer tamamlayıcı öğelerini sihirli karakter ve harfler oluşturmaktadır⁶⁹. İbis kuşu ve kerykeionlu diğer bir başka örnek ise, Paris'te Cabinet des Medailles koleksiyonunda bulunmaktadır. İki yüzü işlenmiş sihirli taşın, B yüzünde, İbis kuşu sola adım atmış şekilde ve kerykeion ile betimlenmiştir⁷⁰.

Dindarlığı simgelemenin yanında bu figürün mutluluk getiren bir özelliği de bulunur. Burada betimlenen örneğin de özellikle Hermes'e ait kerykeion ve ağzında taşıdığı ekin ile birlikte düşünüldüğünde mutluluk ve bereket getirici olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Benzer örneklerin yardımı ile bu eserde, MS 2-3. yüzyıl aralığına tarihlendirilebilir.

Sonuç ve Genel Değerlendirmeler

Belirli hastalıkları iyileştirmek ama aynı zamanda tanımlanmamış tehlikelere karşı koruyucu etkisi olan taşlar muska (amulet) ve yüzük taşları biçiminde kullanılmışlardır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise daha yaygın kullanımı görülen bu koruyucu muskaların, başlarda çeşitli bitki ve hayvan kalıntılarında üretildikleri ve bu nedenle çok uzun süreli hayatta kalma durumlarının olmadığı bilinmektedir⁷¹. Öte yandan

66 Benzerleri için bkz: Furtwängler, Berlin Nr. 8327; AGWien III Nr. 1944-45; AGD 1.3 (München) Nr.2856; Sena Chiesa, Aquileia Nr.1324-25; Henig 1974 1 S.89 Nr. 668; Mastrocinque, Sylloge S. 185 Ve 27; Bunun yanında ibis kuşu nazar ya da büyüye karşı koruyucu etki ile hazırlanmış tılsımlarda yer alan kem göze saldıran akrep, yılan gibi hayvanlarla birlikte zikredilmektedir, bkz. Köroğlu 2019, 404.

67 Michel 2001, 37-38, no:57. (CBd - 436).

68 Bonner, SMA, CBd -1034, 1037).

69 Bonner, 1951, 301-345, no:14 (CBd - 724); Michel 2001, 219.

70 Mastrocinque 2014, 24 (CBd-3276).

71 Martini 1977; Scarborough 1986; Gaillard-Seux 1998a; Ducourthial 2003; Faraone 2010; Bonet 2014.

Yunanistan'ın Arkaik ve Klasik dönemlerinde özellikle hamile ve emziren kadınlar başta olmak üzere çocuklar ve bazı tehlikeli hastalıklara karşı üretilen muskaların ise, deniz kabukları, kil, deri, kemik cam boncuklar ya da metal gibi daha dayanıklı metallere yapıldıkları anlaşılmaktadır⁷². Zaman içinde Helenistik ama esasen Roma İmparatorluk Döneminde yeni bilgi kaynakları, kentlerin bir anlamda zenginleşmesi ve refah seviyesinin yükselmesi zanaatta ve sanatta uzmanlığın gelişmesini sağladı. Böylece değerli ve yarı değerli taşlar üzerine sevilen ve koruyuculuğuna inanılan figürlerin daha ayrıntılı ve ustaca işlenmesi mümkün olmuştur⁷³.

Mısır kökenli benzer Gnostik taşların Anadolu'da özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde çok sayıda örnekle temsil edildiği anlaşılmaktadır. Bu çalışmamızda Anadolu Medeniyetler Müzesi teşhirinde bulunan bir grup eseri hem ikonografik, hem de figürleri mitolojik bağlamda ele almaya çalıştık. Bu eserler üzerinden, Mısır inanç sisteminden kaynaklanan tanrıça Isis ve çocuk tanrı Harpokrates kültlerinin Küçük Asya'daki varlığı ele alınmaktadır. Buradaki örneklerde görüleceği üzere, bu tanrıların Küçük Asya'da önemli bir tapınım gördükleri anlaşılmaktadır. Isis ve Harpokrates kültlerinin Küçük Asya içinde oldukça yaygın olduğu gerçeğini nümismatik kaynakları incelediğimizde çok daha iyi görürüz. Özellikle Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde bu gizem kültlerinin güçlü bir yayılım gösterdiğini, kentlerin sikke basımlarından tanımaktayız. Nümismatik ile ilgili yayınlar incelendiğinde Anadolu'da Isis ve Harpokrates betimli sikkelerin hayli yoğun bir şekilde üretilmiş olduğu görülmektedir⁷⁴. Roma İmparatorluk Döneminde, Küçük Asya'da kentlerin bastırılmış olduğu sikkeler üzerinde bu tanrıların tasvirlerinin Hadrianus (MS. 117-138) ile başlayıp, Gallienus (MS. 253-268) sikkeleriyle son bulduğunu görmekteyiz.

Isis figürlü sikke basan kentlere baktığımızda, Pontus'da Amisos; Paphlagonia'da Abonuteikhos; Bithynia'da Tium; Troas'da İlion; Aiolis'de Aigai ve Kyme; İonia'da Lebedos ve Magnesia; Lydia'da Bageis, Bria, Saitta, Temennothyrae, Thyatira, Tralles ve Tripolis; Karia'da Aphrodisias, Apollonia ve Herakleia; Phrygia'da Aizanis, Amorion, Bria, Dokimeion, Hierapolis, Hyrgaleis, Kolossai, Prymnessos, Synnada ve Themisionion; Pamphylia'da Aspendos ve Magydos; Pisidia'da Kremna; Galatia'da Pessinus'un en bilinen şehirler olduğu görülmektedir⁷⁵. Roma Döneminde,

72 Gaillard-Seux 1998b; Dasen 2003. Gordon 2019, 699.

73 Faraone 2018; Kotansky 1991

74 Von Vacano, s. 130-131 (Isis maddesi), s. 309-310 (Harpokrates maddesi).

75 Von Vacano, s. 130-131.

Küçük Asya'da 12 coğrafi bölgede 47 kent Isis tasvirli sikkeler bastırmıştır. Bu bölgeler içinde Phrygia 10 kent ve Lydia ise 8 kent ile başı çekmektedir.

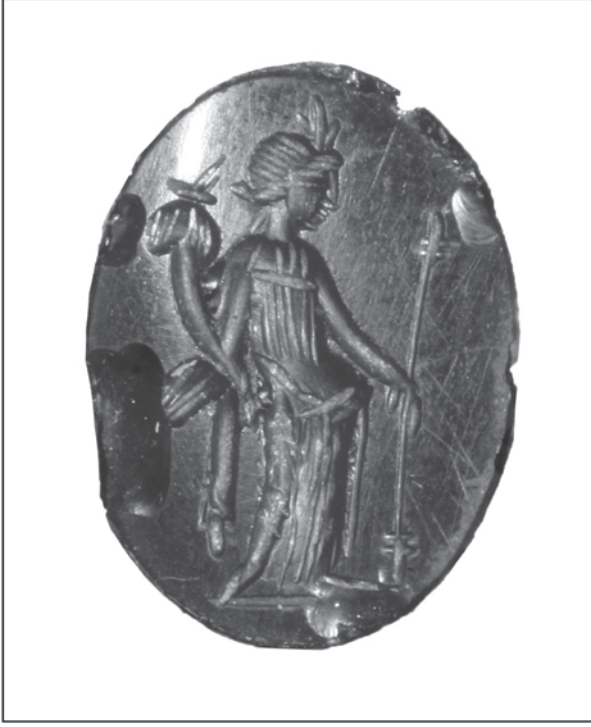
Harpokrates betimli sikke basan kentler ise Paphlagonia'da Amastris; Bithynia'da Herakleia, Kios, Nikaia ve Tium; Aiolis'de Aigai; Lydia'da Tralles; Karia'da Aphrodisias; Phrygia'da Laodikeia; Pamphylia'da Aspendos, Attaleia ve Perga; Pisidia'da Kremna, Sagalassos ve Seleukeia; Galatia'da Pessinus; Kilikia'da Alexandria ve Tarsos⁷⁶, ayrıca Ionia-Ephesos kenti ile Mısır'daki Alexandria kentlerinin İmparator Geta ve Gordianus dönemlerinde bastırılmış oldukları iki şehrin ortak anlaşma (Homonoia) sikkelerinde, yine Harpokrates figürü yer almaktadır⁷⁷. Yukarıda görüldüğü üzere, Küçük Asya'da 11 ayrı coğrafi bölgeden, 20 kent Harpokrates tasvirli sikkeler bastırmıştır. Bu bölgeler içinde, Bithynia 4 ve Pamphylia ve Pisidia ise 3 şehir ile temsil edilmektedir.

Sikkeler dışında Isis ve Harpokrates kültlerinin Anadolu'da varlığını gösteren en önemli arkeolojik küçük buluntulardan biride, bu çalışmanın konusunu oluşturan iyileştirici ve koruyucu etkisine inanılan sihirli yüzük taşları ve muskaldır. Burada tanıttığımız beş sihirli süs taşı ve üzerinde yer alan gizemli tanrı betimleri sayesinde bu kültürün, Antik Dünyadaki etkileşimi incelenmiştir. Diğer yandan Roma Dönemi, Küçük Asya toplulukları içerisinde sihir ve büyü inanç sistemine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Türk Arkeoloji dünyasında çok iyi tanınmayan, Mısır'ın bu gizemli tanrıçası ve onun oğlu çocuk tanrının betimlemeleri yüzük taşları üzerinde burada tanıtılmıştır. Buradan hareketle, bu yayının Anadolu'daki Isis ve Harpokrates ikonografisinin daha iyi tanınmasına katkı sağlayacağı tarafımızdan düşünülmektedir. Küçük Asya coğrafyasının medeniyetler arası kültürel etkileşimlere açık özelliği dikkate alındığında bu çalışmanın başka yerel tanrı ve tanrıçaların da konu edileceği sonraki çalışmalar için, özellikle de amulet ve yüzük taşı gibi arkeolojik küçük buluntu yayınları için örnek olmasıdır.

76 Cox 1950, 92, 200.

77 Von Vacano, 309-310.

Levha 1:

Levha 1a:

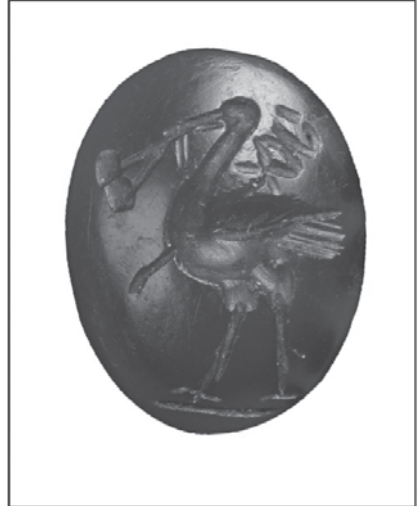
Levha 2:

Levha 3:

Levha 4:

Levha 5:

Kaynakça

Abdelwahed 2019

Abdelwahed, Y., "The Harpokratia in Graeco-Roman Egypt", Rosetta, 23 (2019), 1-27.

Altenmüller 1999

Altenmüller, H., "Zum Ursprung von Isis und Nephthys", Studien zur altägyptischen Kultur 27 (1999), 1-26.

Arslan ve diğ. 2011

Arslan, M.- M. Metin- O. Cinemre - Ü. Devecioğlu, "Juliopolis Nekropolü 2009 Yılı Kurtarma Kazısı", Müze Kurtarma Kazıları, 19 (2011), 271-304.

Arslan ve diğ. 2012

Arslan, M. - M. Metin - Cinemre, O - Çelik, T. - Türkmen, M., "Juliopolis Nekropolü 2010 Yılı Kazı Çalışmaları", Müze Kurtarma Kazıları, 20 (2012), 169-188.

Arslan-Zoroğlu 2011

Arslan, M.- Zoroğlu, C., "Kayıp Kent Juliopolis'in Büyücüsü Abraksas", Aktüel Arkeoloji Dergisi 22 (2011), 11-19.

Arslan 2014

Arslan, M., "Juliopolis Nekropolü Kharon Sikkeleri", Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi Bildiriler, 25-28 Şubat 2013 Antalya, (Eds.. K. Dörtlük-O. Tekin-R. B. Seyhan), 2014, 13-24.

Arslan 2018

Arslan, M., "Roma Dönemi Yüzük Taşları Üzerinde Tanrıça Ma Betimlemeleri ve Yayınlanmış Bazı Eserlerdeki Ma İkonografisi İçin Yeni Öneri ve Değerlendirmeler", Colloquium Anatolicum 17 (2018), 71-90.

Arslan-Yeğin 2020

Arslan, M. - Y. Yeğin, "Türkiye Müzelerinden (İzmir-Marmaris) İki Harpokrates Figürü", Anadolu/Anatolia 46, 2020, 455-467.

Bingöl 1999

Bingöl, I., Antik Takılar: Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara, 1999.

Bohak 2015

Bohak, G., Jewish Magic in the Middle Ages, in: The Cambridge History of Magic and Witchcraft in the West (Eds). J. David- S. J. Collins, Washington D.C. 2015.

Bonet 2014

Bonet, V., La pharmacopée végétale dans l'oeuvre de Pline l'Ancient (Coll. Latomus 346), Brussels 2014.

Bonner 1946

Bonner, C., "Magical Amulets", HTR 39 (1946), 25-54.

Bonner 1950

Bonner, C., *Studies in Magical Amulets, Chiefly Graeco-Egyptian*, Ann Arbor, 1950.

Bonner 1951

Bonner, C., "Amulets Chiefly in the British Museum", *Hesperia* 20 (1951), 301-345.

Cooney 1972

Cooney, J.D., "Harpocrates, the Dutiful Son", *BCMA* 59/10 (1972), 284-290.

Cox 1950

Cox, D. H., 'The coins', H. Goldman (ed.), *Excavations at Gözlı Kule, Tarsus I. The Hellenistic and Roman Periods*, Princeton, 1950.

Cristea 2013

Cristea, S., 'Egyptian, Grek and Roman Harpokrates- A Protecting and Saviour God', *İçinde: Angels, Demons, Representations of Afterlife with Jewish, Pagan and Christian Imagery*, Editura Universitatii, Alexandro Ioan Koza, 2013, 73-87.

Dasen 2003

Dasen, V., "Les amulettes d'enfants dans le monde greco-latin", *Latomus* 62/2 (2003), 275-289.

Dowling 2012

Dowling, M.B., "Harpocrates"–*The Encyclopedia of Ancient History* (eds R.S. Bagnall, K. Brodersen, C.B. Champion, A. Erskine –S.R. Huebner), 2012, s.1.

Ducourthial 2003

Ducourthial, G., *Flore magique et astrologique de l'Antiquite*, Paris, 2003.

Dunand 1979

Dunand, F., *Religion populaire Egypte en Romane*, Leiden, 1979.

Erhat 1972

Erhat, A., *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1972.

Faraone 2010

Faraone, C. A., 'A Socratic Leaf-Charm for Headache (*Charmides*155B-157C), Orphic Gold Leaves, and the Ancient Greek Tradition of Leaf Amulets', in: (Eds.J. H. F. Dijkstra – J. E. A. Kroesen– Y. B. Kuiper), *Myths, Martyrs and Modernity: Studies in the History of Religions in honour of Jan N. Bremmer* (Numen Supplement 127), Leiden, 2010, 145-166.

Faraone 2018

Faraone, C. A., *The Transformation of Greek Amulets in Roman Imperial Times*, Philadelphia, 2018.

Furtwängler 1896

Furtwängler, A., *Beschreibung der geschnittenen Steine im Antiquarium*, Berlin, 1896.

Frankfurter 1998

Frankfurter, D., Religion in Roman Egypt, Princeton, 1998.

Gaillard-Seux 1998a

Gaillard-Seux, P., 'A propos des livres XXVIII-XXIX-XXX de l'Histoire naturelle de Pline l'Ancient', *Latomus* 57/3 (1998), 625-633.

Gaillard-Seux 1998b

Gaillard-Seux, P., Les amulettes gynecologiques dans les textes latins medicaux de l'Antiquite', (Ed.) C. Deroux, Maladie et maladies dans les textes latins antiques et medievaux. Actes du Ve Colloque International "Textes medicaux latins" (Bruxelles, 4-6 septembre 1995) Collection Latomus 242), Brussels 1998, 70-84.

Gesztelyi 1998

Gesztelyi, T., Véssett ékkövek Pannoniában, Budapest, 1998.

Gordon 2012

Gordon, R. L., "Archaeologies of magical gems," C. Entwistle (ed.). 'And These the Gems of Heaven': Proceedings of the British Museum Byzantine Seminar (London 2012, corr. reprint 2013) 39-48.

Gordon 2019

Gordon, R. L., "Amulets in the Roman Empire: The longue durée of a Diversified Knowledge Practice", *JRA* 32 (2019), 698-703.

Göral 2019

Göral, S., "Tokat Müzesi'ndeki Grek ve Roma Dönemi Altın Takıları", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2019.

Grimal 2012

Grimal, P., Mitoloji Sözlüğü, Yunan ve Roma, (Çev. Sevgi Tamgüç), İstanbul, 2012.

Hall 1977

Hall, E. S., "Harpokrates and Other Child Deities in Ancient Egyptian Sculpture", *Journal of American Research Center in Egypt*, 14 (1977), 55-58.

Henig 1974

Henig, M., A Corpus of Roman Engraved Gemstones from British Sites, Oxford 1974.

Henig 1975

Henig, M., The Lewis Collection of Engraved Gemstones in Corpus Christi College, *Cambridge*, 1975.

Henig M-MacGregor 2004

Henig, M.- A. MacGregor, Catalogue of the Engraved Gems and Finger Rings in the Ashmolean Museum II Roman, Oxford, 2004.

Kaplan 2016

Kaplan, D., "Smintheion'dan Abraxas Tasvirli Bir Amulet ve İkonografisi", *Anadolu/Anatolia* 42 (2016), 95-123.

Konuk-Arslan 2000

Konuk, K.- Arslan, M., *Anadolu Antik Yüzük Taşları ve Yüzükleri: Yüksel Erimtan Koleksiyonu- Ancient Gems and Finger Rings from Asia Minor: The Yüksel Erimtan Collection*, Ankara, 2000.

Köroğlu 2013

Köroğlu, G., "Silifke Müzesi'nden Erken Bizans Dönemine Ait Gümüş Tılsım", *Seleucia ad Calycadnum III* (2013), 81-99.

Köroğlu 2019

Köroğlu, G., "Rezan Has Müzesindeki Örnekleri Işığında Geç Roma-Bizans Döneminde Tılsımlar", *Akdeniz Sanat Dergisi*, 13 (2019), 399-424.

Kotansky 1991

Kotansky, R. D., "Incantations and prayers for salvation on inscribed Greek amulets", C. A. Faraone – D. Obbink (eds.), *Magika Hiera: Greek magic and Religion*, 107-137, New York, 1991.

Kotansky 2006

Kotansky, R. D., *Dictionary of Gnosis and Western Esotericism* (Ed. W. J. Hanegraaff), Brill, Leiden, 2006.

Krizinger 2010

Krizinger, F., (Ed.), *Hanghaus 2 in Ephesos. Die Wohneinheiten 1 und 2. Baubefund, Ausstattung, Funde, Forschungen in Ephesos* 8, Wien, 2010.

Malaise 1984

Malaise, M., "La diffusion des cultes égyptiens dans les provinces européennes de l'Empire romain", in: *ANRW II*, 17.3 (1984), 1616-1691.

Martini 1977

Martini, M.C., *Piante medicamentose e rituali magico-religiosi in Plinio*, Rome, 1977.

Mastrocinque 2004

Mastrocinque, A., *Sylloge gemmarum gnosticarum*, 1. *Bollettino di Numismatica*, (Monografia 8.2.1), Rome 2004.

Mastrocinque 2007

Mastrocinque, A., *Sylloge gemmarum gnosticarum*, 2. *Bollettino di Numismatica* (Monografia 8.2.2), Rome, 2007.

Mastrocinque 2014

Mastrocinque, A., *Les intailles magiques du département des Monnaies, Médailles et Antiques*, Paris, 2014.

Michel 2001

Michel, M., *Die magischen Gemmen im Britishen Museum I-II* (Hrsg. P.u. H. Zazoff), London, 2001.

Michel 2004

Michel, S., Die Magischen Gemmen, Berlin 2004.

Muchiki 1994

Muchiki, Y., "Spirantization in Fifth Century B.C., North-West Semitic", JNES, 53.2-(1994), 125-130.

Münster 1968

Münster, M., Untersuchungen zur Göttin Isis vom Alten Reichs bis zum Ende des Neuen Reiches, Berlin, 1968.

Ovidius

Ovidius, Metamorphoses, Volume II: Books 9-15, The Loeb Classical Library, Cambridge, 1926.

Plutarkhos

IO: Plutarch's, de Iside et Osiride, Cardiff, 1970.

Philipp 1986

Philipp, H., Mira et Magica: Gemmen im Agyptischen Museum der staatlichen Museen (Preussischer Kulturbesitz, Schlos Charlottenburg), Mainz, 1986.

Plinius

NH Plinius, Naturalis Historia.

Sabbahy 2012

Sabbahy, L., "Isis, Pharaonic Egypt", The Encyclopedia of Ancient History (eds. R.S. Bagnall, K. Brodersen, C.B. Champion, A. Erskine and S.R. Huebner). 2012.

Sandra 2006

Sandra, S., Har-pa-chered (Harpokrates), die Genese eines ägyptischen Götterkinder, Dudley, 2006.

Scarborough 1986

Scarborough, J., 'Pharmacy in Pliny's Natural History: Some Observations on Substances and Sources',- (eds. R. French – F. Greenaway), Science in the Early London, 1986, 59-85.

Spier 1992

Spier, J., *Ancient Gems and Finger Rings: Catalogue of the Collections of the J. Paul Getty Museum*. Malibu, California: J. Paul Getty Museum 1992.

Tran Tam Tinh vd. 1988

V. Tran Tam Tinh vd., "Harpokrates" LIMC 4/1 (1988), 415-445.

Uygun 2016

Uygun, Ç. Silifke Müzesi'nden Mitolojik Figürlü Kameolar ve Gemmeler, Cedrus 6, 219-242.

Vacano 1986

Vacano, von, O., *Typenkatalog der antiken Münzen Kleinasiens*, Berlin, 1986.

Vakaloudi 2000

Vakaloudi, A. D., 'Desidaimonia and the Role of The Apotropaic Magic Amulets in the Early Byzantine Empire', *Byzantion* LXX (2000), 182-185.

Wildung 1976

Wildung, D., *Staatliche Sammlung Ägyptischer Kunst*, München, 1976.

Zadeh 2015

Zadeh, T. M. Magic, 'Miracle in Early Islamic Thought', in: *The Cambridge History of Magic and Witchcraft in the West* (Eds. J. David - S.J. Collins), Cambridge University Press, Washington D.C. 2015.

Building-in Time: The Complicated Lives of Roman Civic Structures in Asia Minor

Zaman İçinde İnşaat: Küçük Asya'daki Roma Kentsel Yapılarının Karmaşık Yaşamları

Diane Favro
11

Kazı Verileri Işığında Olba'nın Erken Yerleşim Tarihi

The Early Settlement at Olba in Light of Evidence from Olba Excavations

Emel Erten
33

Victoria & Albert Museum'dan Sardes'e Uzanan Bir Yanlış Anlama

A Misunderstanding from the Victoria & Albert Museum to Sardis

Fikret K. Yegül
49

Gökçeada Uğurlu-Zeytinlik Yerleşmesinin Kalkolitik Dönem Hane Organizasyonu: Bileşik Bir Yapı Kompleksi Örneği

Chalcolithic Household Organization of Gökçeada Uğurlu-Zeytinlik Settlement: An Example of a Compound Building Complex

Erkan Gürçal - Burçin Erdoğan
67

Boncuklu Höyükte Deneysel Kerpiç Ev Yapımı ve Taban Sıvası Uygulamaları Üzerine Bazı Gözlemler

Some Observations on Building an Experimental Mud-Brick House and Plaster Floor Implementation at Boncuklu Höyük

Gökhan Mustafaoğlu
89

Ankara'dan Isis ve Harpokrates Betimli Sihirli Yüzük Taşları ve Amuletler

Magical Gems and Amulets with Isis and Harpokrates from Ankara

Melih Aslan - Yavuz Yeğin
113

Olba Kazıları Late Roman 1

Amphoraları ve Arkeometri Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Evaluation and Archaeometric Results of Late Roman Amphorae 1 from Olba Excavations

Safiye Aydın - Erkan Alkaç - Murat Eroğlu - Yusuf K. Kadioğlu
137

Olba'da Hıristiyanlığın İlk İbadethanesi: "Mağara - Kilise"

The First Sanctuary of Christianity in Olba: Cave-Church

Murat Özyıldırım - Yavuz Yeğin
175

ISSN 2148-4120

ISBN 978-605-9636-41-2

9 786059 636414

